

Magdalena Gozdek

Uniwersytet Łódzki

<https://orcid.org/0000-0002-2440-577X>

Adaptacja obcych imion męskich do polszczyzny na podstawie *Odporu na odpowiedź kwestyj* Erazma Glicznera z 1579 roku

Streszczenie. Głównym celem artykułu jest opis adaptacji obcych imion męskich w publikacji Erazma Glicznera pt. *Odpór na odpowiedź kwestyj niektórych podanych o Kościele Powszechnym* [...] (Grodzisk Wielkopolski 1579) na tle tendencji, które występowały w dawnej polszczyźnie. W wybranym do analizy tekście występują liczne antroponimy, zarówno te obecne w naszym języku od samego początku, jak również te, które były przyswajane dopiero w czasie powstawania dzieła. Autor *Odporu* był znanym działaczem reformacyjnym, pełniącym funkcję superintendenta kościołów protestanckich w Wielkopolsce. W badanym dziele podjął polemikę z przedstawicielami kontrreformacji. Przedmiotem sporu uczynił pięć prawd wiary, które, jego zdaniem, zostały niewłaściwie zinterpretowane przez katolików. W celu udowodnienia swoich przekonań autor wielokrotnie przywoływał różne postacie z kręgów religijnych oraz świeckich. Na zapis imion wpływ miało także to, jakie osoby za ich pomocą były identyfikowane. W *Odporze* spotykamy wszystkie trzy wyróżniane przez badaczy sposoby oddania obcych imion: translokację nazwy, adaptację nazwy oraz tłumaczenie nazwy.

Słowa kluczowe: onomastyka, nazwy osobowe, adaptacja nazw, Erazm Gliczner, XVI w.

Proces przyswajania nazw osobowych do polszczyzny był tematem chętnie wybieranym przez badaczy. Jedną z ważniejszych prac z tego zakresu jest książka Marii Malec *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce* (Malec 1994). Badaczka opisała w niej procesy fonetyczne, fleksyjne i słowotwórcze, jakie zaszły w najdawniejszych imionach chrześcijańskich od X do końca XV stulecia. Analizowany materiał został wydobyty ze *Słownika staropolskich nazw osobowych* oraz jego kartoteki (Malec 1994: 8). Warta uwagi jest również publikacja Rafała Zarębskiego *Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu* (2006).

Przedmiotem analizy językoznawca uczynił nie tylko pojedyncze imiona osobowe, ale również nominacje złożone, nazwy tytułów i urzędów w funkcji nazw osobowych oraz nazwy odetniczne i odtoponimiczne stanowiące część zestawienia antroponimicznego (Zarębski 2005: 7). Materiał został wyekscerpowany z polskich przekładów Nowego Testamentu, pochodzących głównie z XVI i XX w. Dopełnieniem książki jest *Słownik nazw osobowych w polskich przekładach Nowego Testamentu* (Zarębski 2005), w którym autor zamieścił wszystkie obecne w analizowanych translacjach formy antroponimów. O adaptacji poszczególnych nazw osobowych powstał także szereg artykułów takich autorów, jak chociażby Maria Karpluk (1966; 1973; 1980), Marian Kucała (1984; 1999) czy — wspomniana już wcześniej — Maria Malec (1996; 2000).

Głównym celem artykułu jest opis procesu adaptacji obcych imion męskich w publikacji Erazma Glicznera pt. *Odpór na odpowiedź kwestii niektórych podanych o Kościele Powfzechnym, y ná książki náuk bárzo niezdrawych, á żadnego pewnego gruntu w piśmie Bożym nie májących, o Mszách y iatmużnách zá umárte wierne, y o ogniu czysfcowym zmyflonym od kfieży szkolney Jefuitow na tle tendencji, które występowały w dawnej polszczyźnie*. Autor wybranego do analizy dzieła od 1565 r. pełnił funkcję superintendenta kościołów protestanckich w Wielkopolsce. Przez wielu kojarzony jest jedynie ze swoją pierwszą publikacją z 1558 r. pt. *Kfyałzki o wychowányu dzyeći bárzo dobre, pożyteczne, y potrzebne, s których rodzicy ku wychowányu dzyeći fwych, náukę dołożną wyczerpnąć mogą. Teraz nowo uczynione y s pilnością wyrobione* (Gliczner 1558), dzięki której zyskał miano pierwszego polskiego pedagoga (Ottmann 1886a: 441). W *Odporze* Gliczner całkowicie porzucił zagadnienie wychowania na rzecz religijnej polemiki z przedstawicielami kontrreformacji. Przedmiotem sporu uczynił pięć prawd wiary, które, jego zdaniem, zostały niewłaściwie przez nich zinterpretowane. W celu udowodnienia swoich przekonań Wielkopolanin wielokrotnie przywoływał różne postacie z kręgów religijnych oraz świeckich. Utwór cechuje zatem bogactwo wyszukanej leksyki, w tym także obfitość nazw własnych.

W sumie analizie poddano 172 imiona męskie, określające 200 różnych postaci. Wśród nich wyróżnić można wszystkie 3 wskazywane przez badaczy rodzaje oddawania obcych imion: translokację nazwy, adaptację nazwy oraz tłumaczenie nazwy. Za nazwę translokowaną do polszczyzny uznaje się nazwę, nawiązującą do języka oryginalnego pod względem graficznym, fonetycznym bądź morfologicznym. Adaptacja onimu polega natomiast na przystosowaniu obcej formy nazwy do rodzimego systemu fonetycznego, fleksyjnego lub słotwórczego (Malec 1994: 25, 63). Najbardziej praktykowaną metodą oddawania obcych nazw jest tłumaczenie nazwy. Polega ona na substytucji obcej formy onimu przez rodzimy odpowiednik apelatywny, oddający jego sens w języku rodzimym (Zarębski 2006: 162). Tłumaczeniu częściej ulegają nominacje złożone niż nazwy jednoczłonowe (Kamińska 1993: 323). Wariantywność imion zależna jest od ich stopnia przyswojenia. Brak form obocznych cechuje antroponimy najwcześniej zapożyczone, tzw. chrześcijańskie, jak chociażby imiona apostołów *Łukasz*, *Jan*, *Marek* czy *Mateusz*. Przy czym większość imion używanych w tym czasie posiada więcej niż jedną formę. Świadczy to o wciąż trwającym procesie przyswajania ich do polszczyzny.

Zaadaptowane do polszczyzny imiona męskie ulegały przekształceniom widocznym na płaszczyźnie fonetycznej. Ciekawym zjawiskiem jest realizacja nagłosowej grupy *chr-//kr-*, jaka wystąpiła w imieniu *Chryzostom*¹ (gr. *Χρυσόστομος*, łac. *Chrysostomus*, stczes. *Krizostom*). W analizowanym dziele autor nie zastoso-
wał – używanej we wcześniejszej polszczyźnie – formy *Krzyżostom*, powstałej w wyniku procesu fryktywizacji miękkiego *-r-*² (Malec 1994: 55, 268). Konsekwentne stosowanie nagłosowego *chr-* w tym antroponimie związane było ze zjawiskiem relatywnizacji (Sarnowska-Giefing 2003: 63). Innymi nazwami, w których można dostrzec tendencję do przywracania form podobnych do łacińskich, są onimy *Jezus Chrystus* i *Jan Chrzciciel*. Przydomek występujący w pierwszej nazwie do połowy XVI w. był częściej spotykany w formie *Krystus* (Kucala 1999: 206). Jego wariant z nagłosowym *chr-* upowszechniał się stopniowo w drugiej połowie stulecia. Dominujący w *Odporze* zapis omawianego przydomka w formie *Chrystus* wpisuje się w ówczesne tendencje normalizacyjne. Wariant z nagłosowym *k-* *Krystus* poświadczony został w utworze zaledwie kilkukrotnie: [...] *właŋnego głosu iedynego Páŋstyrzá Kryŋtufá P. ŋłucháią* (O B3v). Zdaniem Józefa Reczka na upowszechnienie się formy *Chrystus* wpływ miały łacińskie zapisy. Poświadczona w tekstach wymowa z grupą *kr-* była bliższa oryginalnej wymowie łacińskiej (Reczek 1974: 365). Przydomek występujący w drugiej nazwie Gliczner zapisywał jedynie w formie *Krzciciel*: *Tak iáko wfzyŋfcy wiemy, iż w przód w Ierusalem niż gdzie indziej Chryŋftus owiec zaginionych ŋzukał, w przód słowo pokuty weŋpotek z lanem Krzćicielem opowiadał* [...] (O Bv). Taki zapis – według *Słownika polszczyzny XVI wieku* – był znacznie popularniejszy niż forma z nagłosowym *chr-* (SPXVI³). Wynika z tego, że proces relatywnizacji znacznie później objął tę nazwę niż dwa wcześniej omówione antroponimy.

Na polskim gruncie zmieniała się również wymowa samogłosek. Warte uwagi jest imię *Piotr* (gr. *Πέτρος*, łac. *Petrus*), w którym już przed XII w. zaszedł przegłos polski, polegający na przejściu samogłoski przedniej *-e-* w tylną *-o-* (Malec 1994: 40). W *Odporze* imię *Piotr* jest najczęstsze. Autor stosował je w odniesieniu do dwóch osób: świętego Piotra Apostoła⁴ oraz Piotra ze Zborowa⁵, któremu dedykował swoje dzieło. W miejscowniku oraz w wołaczu l. poj., ze względu na brak warunków do przegłosu, w tekście wystąpiła jedynie nieprzegłoszona forma imienia *Piotr* – *Pietrze*⁶. Przegłos zaszedł natomiast w mianowniku oraz w pozostałych przypadkach zależnych. Taki stan był poświadczony także w innych XVI-wiecznych zabytkach (Zarębski 2006: 90). Dodajmy, że przykłady użycia formy *Pietrze* znajdziemy jeszcze w kolejnym stuleciu (Rejter 2016: 75). Zjawisko przegłosu dostrzegamy również w imieniu

¹ *Chryŋfoŋtomá* S. tym przydawam kthory ŋwiadczy iż Koŋcioł ná Apofŋtolech był ubudowan [...] (O K4v).

² Fryktywizacja wskazuje na pośrednictwo czeskie w procesie zapożyczenia.

³ SPXVI w obrębie hasła *Krzciciel* uwzględnia także zastosowanie nazwy osobowej *Jan Chrzciciel* w ówczesnych tekstach.

⁴ *Naprzód Chryŋftus Pan niż owce ŋwe Piotrowi páśc poruczał, po raz po trzy pytał go ieŋliby go miłował, y zá káždą rázá gdy Piotr odpowiaáał że Páná miłował, Pan mu raczył mowić áby páśł owce iego* (O I3v).

⁵ [...] *iego Moŋści Panu Piotrowi ze Zborowá Woiewodzie á Generáłowi Krákówŋkiemu, Stobniczekiemu, Kámionieczkiemu Stároŋście etc.* (O A2).

⁶ *Msc.: O Pietrze niemáŋz nic tákowego* [...] (O F4); *W.: Iákoby rzekł [Chrystus – przyp. M.G.]: Thyŋs iuż Pietrze odemnie ŋłyŋzał czym ćię chcę mieć* [...] (O I4).

Klemens (gr. *Κλήμης*, łac. *Clemens*, stczes. *Kliment*) (Malec 1994: 40). Samogłoska *-e-* widoczna w staroczeskiej postaci onimu *Klemens* – *Kliment* uległa przegłosowi, przechodząc w samogłoskę *-o-*, w wyniku czego otrzymaliśmy formę *Klimiont* (Malec 1994: 40). W obecnych w analizowanym materiale zapisach *Climunt*⁷, *Klimunt*⁸ nastąpiło dalsze przekształcenie nazwy *Klimiont*, polegające na podwyższeniu artykulacyjnym przegłoszonej samogłoski *-o-* do *-u-*. Zmiany w wymowie dostrzegamy ponadto w imieniu *Jakub*, w którym nastąpiło podwyższenie artykulacyjne samogłoski *-o-* do *-u-*. Zjawisko to nie zaszło jednak we wszystkich formach tego onimu, bowiem autor stosował również formę *Jakob*⁹, nawiązującą do oryginalnej – greckiej bądź łacińskiej – formy tego imienia.

Obecne w niektórych imionach nagłosowe grupy *ia-*, *ie-*, *io-*, *iu-* przyswajano do polszczyzny w postaci *ja-*, *je-*, *jo-*, *ju-* lub z interwokalicznym *-j-* (Malec 1994: 34). Imiona rozpoczynające się w grece i łacinie od zestawienia obce *i-* + samogłoska zapisane zostały w naszym materiale bez protetycznej spółgłoski *j-*, która była obecna w wymowie (Łoś 1922: 10; Reczek 1968: 36). W zależności od posiadanego nagłosu w języku oryginalnym możemy wyróżnić imiona rozpoczynające się od zestawienia: 1) obce *i-* + samogłoska *-a-*, 2) obce *i-* + samogłoska *-e-*, 3) obce *i-* + samogłoska *-o-*, 4) obce *i-* + samogłoska *-u-*.

Pierwsza grupa reprezentowana jest w *Odporze* przez dwa antroponimy: *Jakub* (gr. *Ἰακώβος*, łac. *Iacob*, *Iacobus*) oraz *Jared* (gr. *Ἰάρητ*, łac. *Iared*). Hebrajskie imię *Jakub* określa w naszym materiale dwie osoby: Jakuba Większego Apostoła¹⁰ i Jakuba Wujka¹¹. Do polszczyzny zostało zapożyczone z języka greckiego lub łacińskiego (Malec 1994: 240). W dziele wystąpiło jedynie z nagłosową grupą *ja-*, jednak we wcześniejszym okresie rozwoju polszczyzny występowały również zapisy z nagłosowym *jo-*: *Jokob*, *Jokub* (Malec 1994: 34). Imię *Jared* natomiast wystąpiło w dziele jednokrotnie, jako element wyliczenia: *Bylić przodkowie á oycowie Abrahámowi. A ci zwłafzczá ktorzy obietnicę o błogostawionym nafieniu byli wzięli, oney w wierze prawdziwey strzegli, imienia Bózego wzywáli, iáko Adam, Abel, Seth, Enos, Cáinán, Máláleel, Iared, Enoch, etc.* (O P).

Do kolejnej grupy zaliczają się nazwy osobowe *Jezus* (gr. *Ἰησοῦς*, łac. *Iesus*) oraz *Jeremiasz* (gr. *Ἰερεμίας*, łac. *Ieremias*). Pierwsze z imion odnosi się w polemice do Jezusa Chrystusa i Jezusa Sprawiedliwego (Justusa). W obu przypadkach autor zastosował zapisal z nagłosową grupą *je-*: *Nayduiemy to że nie bywa uspráwiedliwion człowiek náukami dobrego żywotá tylko przez wiárę Iezusá Chryśtuśa [...]* (O A5), *[...] Páweł ś. w then čás w Rzymie będąc [...] wieczérzą Páńfką spráwował maiąc też do tego pomocniki, Ariśtárchusá, Márká, Iezusá spráwiedliwego [...]* (O H2). Imię to w XVI w. spotykane było także z nagłosowym *jo-* (Zarębski 2006: 84). Antroponim *Jeremiasz* wystąpił w polemice w dwóch formach: z protetyczną spółgłoską *h-*: *láko Hieremiafz widział figę dobrą, bárzo dobrą, á złą, złą bárzo* (O N3v),

⁷ *Iako co Eufebius pifze z náuki Climuntá onego [...]* (O D3v).

⁸ *Ták iáko też y on list Klimuntowi uczniowi Apostol[kiemu], od jámych Papieżników przywłafzczony [...]* (O B2v).

⁹ *Iákobowi brátu Páńfkemu i biskupowi biskupow [...]* (O B2v).

¹⁰ *[...] w tytule listu tego biskupá Hierosolim[kiego] Iákubá Apostolá* (O B2v).

¹¹ *[...] zwłafzczá że Iákub Wuiek ták też pifze, że náukę tę którą nám P. Bog dał z táfki Bóżej zdrową á powfzecną, kácyrftwem być sądzi [...]* (O A5v).

jak również z nagłosowym *je-* w derywatach przymiotnikowych, np.: *Słowá śą iefzczę Ieremiafzewe* [...] (O P4v). Warto zaznaczyć, że w 2. poł. XVI stulecia pisarze preferowali już drugi ze wskazanych zapisów (Zarębski 2006: 84).

Trzecia grupa – obce *i-* + samogłoska *-o-* – zawiera antroponimy *Hioh* (gr. *Ιὼβ*, łac. *Iob*) oraz *Józef* (gr. *Ιωσήφ*, łac. *Iosephus*). Pierwsze z imion – zgodnie z XVI-wiecznymi tendencjami (Zarębski 2006: 85) – Wielkopolanin konsekwentnie zapisywał w postaci *Iob*: *A owszem, iefliż święci ktorzy iuż korony á triumfy máią, IOB, Dániel, Noe, y inszjz nic uprosić niemogą* [...] (O M2). Imię *Józef* natomiast – stosowane przez wielkopolskiego autora na określenie Józefa, syna Jakuba i Racheli ze Starego Testamentu oraz historyka Józefa Flawiusza – pojawiło się w formach z nagłosową grupą *jo-*: *O Iakobowym pogrzebie też czytamy. A osobiwie gdy pátriarchá ten czáśu śmierci fwey o pogrzebie á schowaniu ciátá swego namowę z fynem swym Iozephem miał* (O Pv), *Pierwszy iest że Iofephus Żydowski hiftorik, kthory pilnie hiftorią Máchábeyfką spifał, żadney zmianki o tey ofierze takowey Máchábeuszowey nie czyni* (O Rr4–Rr4v). W dawnej polszczyźnie innymi wariantami tego onimu były m.in. *Josyp/Hosep*, *Josyf*, *Osyp/Hosyp* (Malec 1994: 35).

Do ostatniej ze wskazanych grup należą imiona *Judasz* (gr. *Ιούδας*, łac. *Iudas*) oraz *Justyn* (gr. *Ιουστίνος*, łac. *Iustinus*). Pierwsze z imion pojawiło się w tekście jednokrotnie w postaci zaadaptowanej do polszczyzny na określenie Judasza Iskarioty: [...] *iáko i Judasz przed swym zginieniem miał* [...] (O F2v). Drugi antroponim został użyty w odniesieniu do starożytnego filozofa Justynusa Martyra. Imię to konsekwentnie wystąpiło w dziele z inicjalną grupą *ju-*: [...] *iáko Iuftiná męczenniká ktoregom też pierwey świádectwá przywiódł* [...] (O L13).

Warty uwagi jest także proces wtórnego podwajania spółgłosek na gruncie polskim, czyli tzw. geminacja. Zjawisko uznawane przez badaczy za rzadkie (Malec 1994: 61; Zarębski 2006: 104) wystąpiło w naszym materiale w trzech imionach: *Apolinary*¹² (łac. *Apollinaris*), *Apollo*¹³ (gr. *Απόλλων*, łac. *Apollo*) oraz w drugim członie nazwy *Aulus Witeliusz*¹⁴ (łac. *Aulus Vitellius*). W pierwszych dwóch przypadkach podwojona została spółgłoska *-p-*, w ostatnim natomiast spółgłoska *-l-*. Procesem odwrotnym do geminacji jest redukcja geminat. Uproszczenie podwojonych spółgłosek występujących w formach źródłowych obserwujemy w imionach *Apolinary*, *Apollo*, *Kalikst*¹⁵ (gr. *Κάλλιστος*, łac. *Callixtus*), *Filip*¹⁶ (gr. *Φίλιππος*, łac. *Philippus*), *Mateusz*¹⁷ (gr. *Μαθθαίας*, łac. *Matthaeus*) oraz

¹² [...] y drugich zacnych, á iednáł láty czáśy y náuką wielką obdárzonych, stárższych doktorow á páftryzow, iáko był Iuftinus Mátyr, Hegeippus, [...] Modestus, Meliton, Appolinaris [...] (O M).

¹³ Nádto on z Areopágitow bárzo uczony Dionify, ktory też w Athenách był metropolitą, Linus także y S. Climunt, Ignácy ś. á podziwny Appolos (O L4).

¹⁴ Począwfy od trzech lat Tyberiuśá iednego, ktore pánował po męce Páńskiey. Potym też 3 látá Cáiuśá Cáligule kfiężczy 10 y dni ósm, záś 14 lat Claudiufowe, [...] Aulufá Witeliufá ósm mieśięcy, aż do czáśu Wespásianá Cefárzá, ktory dziefięć lat Cefárzem był [...] (O I2).

¹⁵ Abo też Cálixtus wtory co Grzegorzewi uczynił niechcąc aby z nim Papieżem był, poimawszy go, dał go ná wielbłądą wfádzić, oczymá do ogoná obroćiwszy, y ofkrobawszy mu głowę mnichem go uczynił i do kłafztorá wepchnął (O E2).

¹⁶ [...] iáko z náuki Philipá diáconá Sámárya przyiętá byłá Ewángelią, do ktorey ná pomoc Philipowei ś. Apostołowie Piotrá i Ianá byli postáli [...] (O G).

¹⁷ Naprzód było tho rofkázanie Chrystufowo, aby Apostołowie wfzyfcy opowiadáli Ewángelią wfzelkiemu fтворzeniu chodząc po wfzytkim świecie, iáko Mátheufz y Márek piffą [...] (O F3).

Mesjasz¹⁸ (gr. Μεσσίας, łac. *Messias*). W pierwszych trzech nazwach osobowych: *Apolinary*, *Apollo*, *Kalikst*, redukcji uległa spółgłoska *-l-*. Zapis pozostałych imion w porównaniu do ich oryginalnych form uprościł się o spółgłoskę: w imieniu *Filip* *-p-*; w imieniu *Mesjasz* *-s-*; w imieniu *Mateusz* *-t-*. Dodajmy, że ostatnie ze wskazanych imion – *Mateusz* – występowało ówczesnie również z podwójnym *-tt-* (Zarębski 2006: 105).

Na uwagę zasługuje również realizacja obcej grupy samogłoskowej *-au-*. W imieniu *Paweł* (gr. Παύλος, łac. *Paulus*) dostrzegamy przejście *-au-* w *-aw-*. Uwidacznia się tu pośrednictwo języka staro-cerkiewno-słowiańskiego w procesie zapożyczenia (Malec 1994: 41, Zarębski 2006: 91). W scs istniały już dwie formy imienia *Paweł*: *Павѣл* i *Павѣль*. Jak pisze Maria Malec, jedynie zapis *Paweł* jest w polszczyźnie kontynuowany (Malec 1994: 41). U Gliczniera również nie pojawił się inny zapis wspomnianej nazwy, natomiast w XVI-wiecznej polszczyźnie potwierdzona jest obecność formy *Pawieł* (Zarębski 2006: 91). W naszym materiale pojawiły się także imiona, w których obca grupa *-au-* realizowana jest jako monosylabiczne *-ǫ-* (Karplukówna 1966: 25). Mowa o antroponimach posiadających *-au-*: w nagłosie *Augustyn* (łac. *Augustinus*), *Aulus* (gr. Αὐλός, łac. *Aulus*) oraz w śródgłosie *Klaudiusz* (gr. Κλαύδιος, łac. *Claudius*), *Laurencjusz* (gr. Λορέντζος, łac. *Laurentius*), *Saul* (gr. Σαούλ, łac. *Saul*). Największą liczbę poświadczeń miały nazwy osobowe *Augustyn* i *Klaudiusz*. Pozostałe onimy wystąpiły w tekście jednokrotnie. Imię *Augustyn* Glicznier stosował na określenie świętego Augustyna z Hippo: *lǫko ku themu też mowi Augustyn święty* [...] (O K2). W polszczyźnie regionalnej występował także zapis *Agustyn*, mający związek ze średniowieczną łacińską postacią oboczną tego wyrazu, oraz forma z prejotacją *Jağustyn* (Karplukówna 1966: 29–30). Imię *Klaudiusz* pojawiło się w polemice w oryginalnej postaci *Claudius*: [...] *Piotr nigdy za Claudiuś Cēsárzǫ w Rzymie nie był* [...] (O H4). Należy dodać, że w XVI w. występował już zapis tej nazwy z nagłosową spółgłoską *k-* w miejsce łacińskiej *c-* (Karplukówna 1966: 27). Ponadto w imieniu *Klaudiusz* poświadczona jest realizacja grupy *-au-* jako *-aw-*: *Klawdyjusz*, obecna m.in. u Piotra Skargi (Karplukówna 1966: 28). Maria Karpluk uważa jednak, że jest to „zjawisko ruskie nie występujące na terenach rdzennie polskich” (Karplukówna 1966: 28).

Wśród zjawisk fleksyjnych, jakie zaszły w zaadaptowanych imionach, na uwagę zasługuje odrzucenie obcej końcówki *-us* w imionach zakończonych w łacinie na *-us*, *-ius*, *-ianus*, *-inus*. Możemy wydzielić tu trzy grupy imion: po pierwsze imiona, które w mianowniku oraz w przypadkach zależnych występują bez końcówki *-us*, np. *Augustyn* (łac. *Augustinus*), *Chryzostom* (gr. Χρυσόστομος, łac. *Chrysostomus*), *Cyprian* (gr. Κυπριανός, łac. *Cyprianus*), *Filip* (gr. Φίλιππος, łac. *Philippus*), *Hieronim/Jeronim* (gr. Ιερώνυμος, łac. *Hieronymus*), *Ignacy* (gr. Ιγνάτιος, łac. *Ignatius*), *Jakub* (gr. Ιάκωβος, łac. *Iacobus*), *Marek* (gr. Μάρκος, łac. *Marcus*), *Paweł* (gr. Παύλος, łac. *Paulus*), *Piotr* (gr. Πέτρος, łac. *Petrus*); po drugie imiona, które zachowały końcówkę *-us* jedynie w mianowniku, np. *Alfons* (gr. Αλφόνσος, łac. *Alphonsus*); mianownik *Alphonsus*, dopełniacz *Alphonsa*; *Justyn* (gr. Ιουστίνος,

¹⁸ [...] do roku trzynastego w Iudſkiey á Syryſki ziemi opowiadáiąc *Mefyafzǫ* prawdziwego y nauki iego żydom [...] (O H).

łac. *Iustinus*): mianownik *Iustinus*, dopełniacz *Iustina*; po trzecie imiona, poświadczane w tekście jedynie w formach przypadków zależnych, w których doszło do odrzucenia końcówki *-us*, np. *Anaklet* (gr. *Avάκλητος*, łac. *Anacletus*): celownik – *Anacletowi* (O Oo2); *Demetrian* (łac. *Demetrianus*): celownik – *Demetrianowi* (O Hh2v); *Fortunat* (łac. *Fortunatus*): miejscownik – *o Fortunacie* (O E3); *Łazarz* (gr. *Λάζαρος*, łac. *Lazarus*): dopełniacz – *Łazarza* (O Qq2), miejscownik – *o Łázárzu* (O Gg2); *Marcin* (gr. *Μαρτίνος*, łac. *Martinus*): dopełniacz – *Marćiná* (O A3v), biernik – *Márćiná* (O Bb4v). Największe przekształcenie zaszło w imieniu *Marek*¹⁹, które po odrzuceniu łacińskiej końcówki *-us* i procesie wokalizacji jerów zyskało zakończenie przystosowane do postaci polskich sufiksów (Malec 2001: 55; Zarębski 2006: 110–111). Ciekawym przykładem jest również – zakończone w łacinie na *-ius* – imię *Grzegorz* (gr. *Γρηγόριος*, łac. *Gregorius*). Nazwa ta – zastosowana na określenie dwóch papieży Grzegorza Wielkiego²⁰ oraz Grzegorza V²¹ – w analizowanym tekście wystąpiła w postaci całkowicie przystosowanej do polszczyzny. Adaptacja polegała na odrzuceniu obcego zakończenia i zyskaniu wygłosu spółgłoskowego przez przejście miękkiego *-r-* w *-r-* frykatywny, a następnie w *-rz-*. Za sprawą tego procesu można wnioskować, że imię to zapożyczono przed XIII w. (Malec 1994: 55). Zachowanie oryginalnej łacińskiej pisowni *Gregorius* spotkamy natomiast dla Grzegorza z Nyssy: *Skąd też ná niektórym mieyscu **Gregorius Niffenus**, ze świadectwá słow tych Apostolskich, mowi [...]* (O L3). Podobna sytuacja wystąpiła przy nazwie *Dionizy* (gr. *Διονύσιος*, łac. *Dionysius*). W odniesieniu do tej samej osoby – świętego Dionizego Areopagity – raz pojawiła się forma zaadaptowana: *Dionisy*²², a raz przeniesiona z łaciny: *Dionisius*²³. W całym zabytku przeważają jednak zapisy z pozostawieniem obcej końcówki *-ius*²⁴. Ponadto w naszym materiale mamy dwa przykłady imion, w których wygłosowe obce *-es* uległo uproszczeniu: *Jan* (gr. *Ιωάννης*, łac. *Joannes*) oraz *Herod* (gr. *Ηρώδης*, łac. *Herodes*). W przypadku drugiego imienia w *Odporze* pojawiła się jedynie postać mianownikowa: *Dáli pifze Łukafz ś. [...]* *o lákubie brácie lanowym, ktorego **Herod** k woli Żydom dał zgubić [...]* (O G2). Jednakże na podstawie innych zabytków z tego okresu możemy stwierdzić, że końcowe *-es* w procesie adaptacji do polszczyzny zostało odrzucone również w formach przypadków zależnych (Zarębski 2005: 45).

W niektórych imionach obce grupy *-as/-ias*, *-us/-ius* oraz *-es* ulegały substytucji. Do przekształcenia wygłosowego *-as* w *-asz* oraz *-ias* w *-ijas/-yjasz*²⁵ doszło w imionach: *Ananiasz*²⁶ (gr. *Ananiaś*, łac. *Ananias*), *Barnabasz*²⁷ (gr. *Βαρνάβας*,

¹⁹ [...] *wspomina theż Márká w thym liście przy tymże pozdrawianiu Piotr S. [...]* (O H4v).

²⁰ [...] *po czáfiech **Grzegorzá wielkiego** Cáthedry kósciółow á diocefij Greckich [...]* (O B3).

²¹ *Wpómicie fobie co **Grzegorz Papież tego imienia piátý** [...]* *czynił z lanem też Papieżem [...]* (O E2).

²² *Nádto on z Areopágitow bárzo uczony **Dionify**, ktory też w Athenách był metropolitą [...]* (O L4).

²³ [...] *y drugich zacnych, á iednák láty czáfy y náuká wielką obdárzonych, fíarfzych doktorow á páfityrzwow, iáko był Iuftinus Mátyr, Hegefippus, **Dionifius** biskup Corintfski, Theophilus Antiocheńfski, Modeftus [...]* (O M).

²⁴ W przypadkach zależnych wystąpiły jedynie formy z łacińskim zakończeniem *-ius* uzupełnione polskimi końcówkami fleksyjnymi właściwymi dla odmiany twar-dotematowej.

²⁵ Spółgłoski *-j-* w końcówce *-ijas/-yjasz* nie zapisywano w ówczesnych tekstach (Zarębski 2006: 120).

²⁶ [...] *Piotr **Anániafz** y Záphire kłámliwie przećiw Duchowi świętemu Bogu, słowem do śmierći zaráził* (O G).

²⁷ [...] *Páwłá náwroconego **Bárnábafz** mąż á uczeń Chryftufow ieden z onych fiedmidziefiąt przywiódł do Apóstołow w Ierufalem* (O Gv).

łac. Barnabas), Judasz²⁸ (gr. Ἰουδᾶς, łac. Iudas), Łukasz²⁹ (gr. Λουκάς, łac. Lucas), Mesjasz (gr. Μεσσίας, łac. Messias) czy Tobiasz³⁰ (gr. Τωβίας, łac. Tobias). Wymienione nazwy nie pojawiły się w tekście w innej postaci. Ówczesnie spotykano także realizację obcej grupy -as jako -a, np. Barnaba, Juda, Łuka, Toma, co świadczy o czeskim pośrednictwie w procesie zapożyczenia (Karplukówna 1972: 158–161). Ciekawy jest fakt, że imię Judasz/Juda stosowano w zależności od osoby, którą nim nazywano³¹ (Breza 1995: 49; Zarębski 2006: 118). W analizowanym materiale imię to odnosi się do Judasza Iskarioty: *Infzjij też Apostołowie byli, ktorzy [...] część posługowania wepsolek z Piotrem maiać, iako i Iudafz przed fwym zginieniem miał [...]* (O F2v). Inny rodzaj substytucji obcej końcówki -ias zaszedł w onimie Maciej (gr. Μαθθίας, łac. Matthias), które już w scs zyskało końcówkę -ej (Malec 1994: 274; Karplukówna 1973: 163). Za sprawą wspólnego źródłosłowu z imieniem Mateusz (gr. Μαθθαίος, łac. Matthaëus) imiona te mylono na gruncie polskim (Zarębski 2006: 121). Jeszcze w 1. poł. XVI w. zdarzało się, że pisarze stosowali imię Maciej w miejsce imienia Mateusz (Karplukówna 1973: 164). W analizowanym tekście antropomim Maciej odnosi się do św. Macieja apostoła: *[...] thák z Apostoły y innemi [...] modląc się y Măcieiá ná mieysce Iudaszowo obieraić* (O F4v).

Substytucja sufiksu -us przez -usz oraz -ius przez -ijusz³² widoczna jest w imionach: Euzebiusz (gr. Εὐσέβιος, łac. Eusebius), Ireneusz (gr. Ειρηναίος, łac. Irenaeus), Korneliusz (gr. Κορνήλιος, łac. Cornelius), Mateusz (gr. Μαθθαίος, łac. Matthaëus), Tymoteusz (gr. Τιμόθεος, łac. Timotheus). Z wyjątkiem imienia Mateusz, które pojawiło się w tekście jedynie w postaci przyswojonej – zarówno w mianowniku, jak i w przypadkach zależnych – pozostałe nazwy autor zapisywał różnie. Najwięcej wariantów otrzymało imię Korneliusz. Gliczner zastosował je w odniesieniu do dwóch postaci: papieża Korneliusza oraz Korneliusza setnika/rotmistrza. Warianty z substytuowaną końcówką: Corneliusz, jak i te z zachowaniem oryginalnej pisowni: Cornelius pojawiły się przy obu osobach. Natomiast wariant Corneli, bez obcej końcówki -us, wystąpił jedynie w bezpośrednim zwrocie do papieża Korneliusza: *Wiedząc to fami iż po ábfolucyą do Rzymu do ciebie Corneli brácie, niepotrzebá ieżdżić [...]* (E4v). W nazwach osobowych Euzebiusz, Ireneusz oraz Tymoteusz odnotowane zostały obocznie formy z zastąpieniem -us przez -usz, -ius przez -ijusz, jak również formy translokowane z łaciny. Dodajmy, że dwa pierwsze imiona częściej wystąpiły w zapisie oryginalnym³³. Zaadaptowana wersja imienia Tymoteusz pojawiła się jednokrotnie w formie mianownikowej oraz

²⁸ *Infzjij też Apostołowie byli, ktorzy [...] część posługowania wepsolek z Piotrem maiać, iako i Iudafz przed fwym zginieniem miał [...]* (O F2v).

²⁹ *[...] Piotr o tey Căthedrze niemyślił, ták też Łukaszewi o niey się nigdy nie śniło [...]* (O G4).

³⁰ *Pătrzaymyfz tu iako Tobiafz fymom Bożym po śmierci, nie czyścić ále żywot wieczny przywafzćza* (O P3).

³¹ Imię Judasz określa apostoła Judasza Iskariotę, który zdradził Chrystusa, natomiast imię Juda odnosi się do Judy Tadeusza (apostoła Chrystusa) (Breza 1995: 49; Zarębski 2006: 118).

³² Podobnie jak w końcówce -ijasz/-yjasz spółgłoska -j- nie była zapisywana w tekstach.

³³ Eusebius – 15 razy, np.: *Gdzie styfzimy iako Eusebius te trádicie Păpiáfowe zowie baykămi á obładziem wielkim [...]* (O I); Eusebiusz – 2 razy, np.: *Ktemu Clemens będąc też Bifkupem iednák Rzymfkiego kościoła, iako y Eusebiufz* (O D4); Ireneus – 15 razy, np.: *Gdyż Ireneus Doktor ten ták ważny o tym áni myślił [...]* (O E2v), Ireneusz – 7 razy, np.: *[...] iako Ireneufz Doktor ten świadczy* (O E2).

dopełniaczowej³⁴. W bierniku natomiast autor zastosował formę łacińską – *Timotheusa*: [...] *wieczszą Páńską spráwował máiąc też do tego pomocniki, Arístárchusá, Márká, Iezufá spráwiedliwego, Demáfá, Łukaszá, **Timotheusá** [...]* (O H2).

Obce -es w wygłosie mogło być substytuowane przez -as/-asz, -os, -us, -ys lub -esz (Zarebski 2006: 128). W *Odporze* doszło do przekształcenia końcówki -es w -esz w imieniu *Mojżesz* (gr. *Μωϋσής*, łac. *Moses*). Substytucja nastąpiła we wszystkich wynotowanych formach tej nazwy. Taki stan adaptacji poświadczony jest już w tekstach dawniejszych (Woźniak 1994: 124–125). Imię to weszło do naszego języka za pośrednictwem niemieckim. W XVII w. pojawiły się w polszczyźnie inne formy imienia *Mojżesz*: *Moszek*, *Moszeko*, *Moško*, *Mosiek*, które były wynikiem ponownego zapożyczenia nazwy od polskich Żydów (Altbauer 1965: 198–199).

Ostatnim zjawiskiem fleksyjnym, jakie zostanie omówione w niniejszym artykule, jest sławizacja łacińsko-greckich formantów -aus (gr. -αος) oraz -aeus (gr. -αιος), które przeszły w -ajus, -ejus, a następnie w -aj, -ej (Malec 2001: 56). W naszym materiale przekształcenie to widoczne jest w imieniu *Mikołaj* (gr. *Νικόλαος*, łac. *Nicolaus*). Nazwa ta pojawiła się w polszczyźnie na początku XIII w. w formie *Nikołaj* (Karplukówna 1980: 104). Zapis z nagłosową spółgłoską m-: *Mikołaj* po raz pierwszy odnotowano w 1369 r. (Karplukówna 1980: 105). W czasach współczesnych Glicznerowi forma *Nikołaj* nie była już używana³⁵. Wielkopolanin imię *Mikołaj* zastosował dla dwóch osób: papieża Mikołaja V³⁶ oraz Mikołaja Radziwiłła³⁷, któremu dedykował swój utwór.

Podsumowując, XVI-wieczne polemiki między protestantami a katolikami w znacznej mierze przyczyniły się do rozwoju polskiej leksyki religijnej. Sprzyjały także adaptacji nazw własnych, co uwidacznia się w zaprezentowanych przykładach. Gliczner jako jeden z najwybitniejszych przywódców polskiej reformacji (Ottmann 1886b: 740), autorytet dla wyznawców luteranizmu (Wojciechowska 1927: 102), przejawiał znaczną aktywność w sporach ideowych. W analizowanym dziele wyraźnie zarysowują się dwie ówczesne tendencje językowe: pierwsza do spolszczania leksyki (w tym także nazw własnych), druga do jej odpolszczania (Górski 1962: 234–235). Oba zjawiska najlepiej widać na przykładzie imienia *Grzegorz*. Zależnie od postaci nim określanej Wielkopolanin stosował raz formę spolszczoną *Grzegorz*, raz oryginalną łacińską *Gregorius*. Naprzemienne występowanie nazw w formach obcych i przyswojonych charakteryzuje również inne imiona znajdujące się w *Odporze*. Przykładem mogą być onimy *Dionizy/Dionisius*, *Euzebiusz/Eusebius*, *Ireneusz/Ireneus*, *Korneliusz/Cornelius*. Zapisy te mogą świadczyć o nieukończonym jeszcze procesie adaptacji tych imion do języka polskiego, jak

³⁴ M.: *Ale y Łukasz nieiedne miánowićie kładzie iákowy **Tymotheufz** on był, który pierwszy w Ephezie kościół był odzierzał [...]* (O L4); D.: *lako co piłat (Paweł św. – przyp. M.G) do **Timotheufzá** onego uczniá swego: Prácu y Ewángeliey według mocy Bożey [...]* (O Z).

³⁵ W kartotece SPXVI zapis *Nikołaj* pojawił się zaledwie 5 razy w trzech zabytkach: 3 razy w rotach warszawskich (1521 r.) i po razie w *Nowym Testamencie* Szymona Budnego (1574 r.) oraz w *Kazaniach* Jana Paterka (1525 r.) (Karplukówna 1980: 105).

³⁶ *Wpamięćie Jobie [...] co czynił [...] **Mikołay piąty** lanowi [...]* (O E2).

³⁷ *Jego Mości P. **Mikołáiowi Rádziwiłowi** Kfiążęciu ná Dubnikách y Bierzy, Woiewodzie Wileńkiemu, Wielkiego Kfięstwa Litewkiego Cánczlerzewi, y Wielkiemu Hetmánowi. etc.* (O A2).

również być częścią zabiegu polemicznego, polegającego na stosowaniu obcych form nazw w celu dyskredytacji przeciwnika religijnego (Górski 1962: 235). Najwcześniej zapożyczone do polszczyzny imiona, takie jak *Jan*, *Łukasz*, *Marek* czy *Mateusz* były w czasie powstania *Odporu* całkowicie przyswojone do polszczyzny. Dlatego też w analizowanym dziele nie wystąpiły już w formach nawiązujących do oryginalnej nazwy.

Wykaz skrótów

gr. — język grecki.

łac. — język łaciński.

stczes. — język staroczeski.

SPXVI — *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa (t. 1–34), K. Mrowcewicz (t. 35–38), t. 1–22, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966–1994, t. 23–36, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1995–2020, <https://spxvi.edu.pl/> (dostęp: 24.11.2019).

Wykaz źródeł

O — Gliczner E., 1579, *Odpór na odpowiedź kwestii niektórych podanych o Kościele Powzeczny, y ná książki náuk bárzo niezdrowych, á żadnego pewnego gruntu w piśmie Bożym nie májących, o Mszách y iatmużnách zá umárte wierne, y o ogniu czyszcowym zmyflonym od kfięzy fzkolney Jefuitow*, Grodzisk Wielkopolski: Drukarnia Melchiora Neringa.

Literatura

Altbauer M., 1965, *Dublety imion biblijnych w polszczyźnie*, „*Onomastica*” 10, s. 196–203.

Breza E., 1995, *Jonasz, Jona*, „*Acta Onomastica*” 36, s. 48–50.

Gliczner E., 1558, *Kfyąfzki o wychowányu dzyeći bárzo dobre, pożyteczne, y potrzebne, s których rodzicy ku wychowányu dzyeći fwych, náukę dołożną wyczerpnąć mogą. Teraz nowo uczynione y s pilnością wyrobione*, Kraków: Drukarnia Mateusza Siebeneichera.

Górski K., 1962, *Zagadnienia słownictwa reformacji polskiej*, w: M.R. Mayenowa, Z. Klemensiewicz (red.), *Odrodzenie w Polsce. Materiały sesji naukowej PAN 25–30 października 1953 roku. Historia języka*, t. 3, cz. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 233–270.

Kaleta Z., 1998, *Historia i stan dzisiejszy onomastyki w Polsce. Publikacje onomastyczne. Instytucje*, w: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 83–91.

- Kamińska M., 1993, *Onomastyka biblijnych tekstów przekładowych jako problem badawczy*, w: M. Biolik (red.), *Onomastyka literacka*, Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, s. 321–328.
- Karplukówna M., 1966, *Przejmowanie obcej grupy au w polszczyźnie XVI wieku*, „Język Polski” 46, s. 25–33.
- Karplukówna M., 1972, *Ślady liturgii słowiańskiej w staropolskich imionach chrześcijańskich (typ Koźma, Łuka)*, w: W. Doroszewski, W. Kuraszkiewicz, Z. Stieber, M. Szymczak (red.), *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 4: Językoznawstwo, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 155–161.
- Karplukówna M., 1973, *O staropolskim przejmowaniu imion wczesnochrześcijańskich (typ Bartłomiej, Maciej)*, „Onomastica” 18, s. 153–172.
- Karplukówna M., 1980, *Staropolskie warianty imienia Mikołaj (na tle słowiańskim)*, „Onomastica” 25, s. 103–114.
- Kucała M., 1984, *Imię Jan, jego postaci oboczne i derywaty*, „Język Polski” 66, s. 64–70.
- Kucała M., 1999, *Nazywanie Chrystusa w historii polszczyzny*, w: B. Kreja (red.), *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 205–212.
- Łoś J., 1922, *Gramatyka polska*, cz. I: Głosownia historyczna, Lwów–Warszawa–Kraków: Zakładu Narodowy im. Ossolińskich.
- Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Malec M., 1996, *Fleksja imion zapożyczonych. Zjawiska wybrane*, w: M. Kucała, W.R. Rzepka (red.), *Studia historycznojęzykowe*, t. 2, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 79–91.
- Malec M., 2000, *Adaptacja obcych nazw własnych w „Rozmyślaniu przemyskim”*, w: K. Rymut, W.R. Rzepka (red.), *Studia historycznojęzykowe*, t. 3, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 329–333.
- Malec M., 2001, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Ottmann R., 1886a, *Erazm Gliczner-Skrztuski. Przyczyńki do życia i pism jego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do Gazety Lwowskiej” 14 (5), s. 440–451, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=97679> (dostęp: 19.11.2019).
- Ottmann R., 1886b, *Erazm Gliczner-Skrztuski. Przyczyńki do życia i pism jego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do Gazety Lwowskiej” 14 (8), s. 730–740, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=97682> (dostęp: 19.11.2019).
- Reczek J., 1968, *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku. Wybrane zagadnienia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Reczek J., 1974, *Zjawisko relatywizacji niektórych zapożyczeń polskich*, „Język Polski” 54, s. 363–367.
- Rejter A., 2016, *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Sarnowska-Giefing I., 2003, *Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 roku*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Woźniak E., 1994, *Fleksja nazw własnych w Psalterzu krakowskim (na tle innych staropolskich przekładów Księgi psalmów)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 39, s. 109–146.
- Zarębski R., 2005, *Słownik nazw osobowych w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Zarębski R., 2006, *Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.

Magdalena Gozdek

*Adaptation of foreign male names to the Polish language
in Odpór na odpowiedź kwestyj (1579) by Erazm Gliczner*

Summary. The main aim of this article is description of the adaptation the men's first names of foreign origin in Erazm Gliczner's *Odpór na odpowiedź kwestyj niektórych podanych o Kościele Powszechnym* [...] (Grodzisk Wielkopolski 1579) at the background of the old Polish language trends. In this publication we can see many personal names which was in our language from the beginning and personal names which were being adapted in second part of the XVI century. Gliczner was a well known person in the reformation community. In *Odpór na odpowiedź kwestyi* [...] he got into a polemic with the Jesuits. Author in order to prove his convictions frequently referred to religious and lay persons. Foreign personal names in Polish language can be translocated, adapted and translated. All of this types are present in Gliczner's book.

Keywords: onomastics, personal names, Erazm Gliczner, XVI century